

MARX OG HISTORIE-SKRIVNINGEN

- en anmeldelse

Af Curt Sørensen

Chris Wickham (ed.):
Marxist History-writing for the Twenty-first Century.

British Academy Occasional Papers,
Oxford University Press (2007),
196 sider, 16.99 £. ISBN 978-0-19-726403-4

Bogen er et produkt af en konference som blev afholdt under the British Academy i 2004 om temaet 'marxistisk historieskrivning'. Den rummer en række bidrag fra såvel forskere der har været eller er inspireret af det Marx'ske grundparadigme, (: f.eks. Robert Brenner, Alex Callinicos, Andrea Giardina, Eric Hobsbawm og Chris Wickham) som forskere med en kritisk indstilling (f.eks. W.G. Runciman, og Gareth Stedman Jones). Konferencen fandt sted en del år efter Sovjetunionens sammenbrud, Berlin-murens fald og den franske kultur-elites pludselige omvendelse til en 'anti-marxistisk position' og krigserklæring mod 'de store fortællinger', samt post-modernistiske strømningers udbredelse i den vestlige akademiske verden. Den vestlige triumfalisme, 'marxismens' diskreditering gennem Stalins brug af den som ideologi, og det politisk-ideologiske betingede paradigmeskift over mod en postmodernistisk position mærkedes også her i 2004 som en vedvarende baggrundsstøj bag de forskellige bidrag. Så meget mere må man hilse velkommen, at der dog overhovedet kunne afholdes en sådan konference og udkomme en så tankevækkende bog.

Bogen, som er lille i format (kun 187 sider), er som et teoretisk lommeskib. Den rummer på den beskedne plads en fylde af indsigtfulde kommentarer og forslag, og spreder sig over en række fagområder og temaer. Den er derfor heller ikke helt let at anmelde. I stedet for at gå i dybden med de enkelte bidrag kapitel for kapitel, skal jeg her først kort angive hovedsynspunkterne i de enkelte kapitler, derefter fremdrage og reflektere over nogle af de gennemgående hovedtemaer og problemstillinger i bogen. Det er ikke nogen ringe bog der vækker til eftertanke og eventuel modargumentation. Og det er jo da ret beset også en cadeau til Marx at han stadig kan inspirere til så megen diskussion

Bogen består af 8 bidrag. I en introduktion, kapitel 1, af sociologen W.G. Runciman, fremføres en generel kritik af det Marx'ske

paradigme og skitseres et alternativt paradigme for en universel historie. Oldtidshistorikeren Andrea Giardina analyserer i kapitel 2 udviklingen i den italienske historieskrivning om antiken og ender op med at forsvare den fortsatte brug af begreberne 'produktionsmåde' og 'samfundsformation' (p 31). Giardina kommer også kort ind på spørgsmålet om teleologi i den marxistiske historieteori (pp 30-31). I kapitel 3 vurderer den engelske middelalderhistoriker Chris Wickham marxismens relevans for forskningen i middelalderhistorien og konkluderer, at det marxistiske grundparadigme stadig står uantastet (p 43), men fremhæver at Marx må 'normaliseres' (p 35). Også Wickham kommer ind på spørgsmålet om teleologi, et element i Marx' teori som må fjernes (p 45).

I et meget langt bidrag, kapitel 4 i bogen, udvikler den engelsk-amerikanske historiker Robert Brenner endnu en gang sin kritik af teorien om at overgangen til varig økonomisk vækst i Europa var drevet frem af handel og byudvikling.¹ Der var områder i Europa, påpeger Brenner, hvor der var en livlig handel og bykultur, men hvor der ikke fremkom nogen sådan økonomisk vækst (p 52). Alternativt sætter Brenner fokus på den specifikke udvikling i produktionsforholdene, herunder klasseforholdene, i England, som igen affødte en transformation, der tvang producenterne ind under markedets logik, med heraf følgende pres i retning af omkostningsbesparelser, effektivisering, teknologiudvikling o.s.v. (pp 57 ff, pp 95 ff). Overgangen fra feudalisme til kapitalisme var en 'utilsigtet konsekvens' af aktørernes handlen i en ganske bestemt socialpolitisk konjunktur i et bestemt område af Europa (p 95). I andre regioner af Europa, hvor produktionsforhold og dermed klasserelationer var anderledes, fik man en helt anden udvikling, eller ligefrem stagnation (pp 100-103). Robert Brenner, der tilhører den tradition i marxismen, der i forlængelse af Marx selv opererer med brede, multidimensionale begreber om produktionsforhold og klasser, er knivskarp i sin argumentation, en højst levende 'marxist' og derfor stort set ukendt her-

hjemme. Han hører endvidere til den gruppe forskere, der fokuserer på *flere og forskellige* udviklingsveje i Europa.²

I kapitel 5 fremhæver den engelske kulturhistoriker Catherine Hall Marx' stadige aktualitet, men påpeger også nødvendigheden af at inddrage andre forskere, tilgange og problemstillinger. "Marx needs those Others and those Others need him" (p 139). Dette er et vigtigt synspunkt og værd at fastholde i en tid, hvor den samfundsmæssige tænkning er blevet voldsomt indsnævret, selv på universiteterne.

Den engelske politolog Gareth Stedman Jones forsøger i kapitel 6 at argumentere for den tese, at Marx overhovedet ikke forsøgte at udvikle en generel historieteori, men at hans interesse var "to discover man's path to communism" (p 148). *Kapitalens* analyse med dens sammenbrudsteori, erklærer Stedman-Jones videre, sigtede blot mod at underbygge forestillingen om en uundgåelig vej frem mod socialismen (p 157). Synspunktet er opsigtsvækkende, men kan næppe konkurrere med de oplagte 2 alternative tolkninger af Marx' teori: at Marx' teoretiske hovederinde var en analyse af kapitalismen,³ og at han herunder, samt i sine andre skrifter, også udviklede begyndelsen til en generel historieteori.⁴ Men Marx var også revolutionær politiker. Det er den sunde kerne i Stedman-Jones analyse. Marx står dog ikke ene her. Alle samfundsvidenskabernes og historieskrivningens store tænkere havde og har tillige et politisk engagement, blot af en anden observans.⁵ Spørgsmålet om teleologi skal jeg vende tilbage til.

Netop spørgsmålet om forklaringer på hvorfor det så alligevel gik anderledes er hovedtemaet i den engelske politolog Alex Callinicos' efterfølgende bidrag i kapitel 7. Han fremdrager her en række forsøg indenfor den marxistiske tradition på at forklare den særlige russiske udvikling, stalinismen, fascismen, den udeblevne revolution i England,⁶ og påpeger det paradoksale forhold, at det i dag, efter Sovjetunionens sammenbrud, er i den liberalistiske *mainstream* tradition, at man finder den evolutionistiske forestilling om een 'normal' udviklingsvej i historien, symbolsk marke-

ret med Fukuyama's proklamation af 'historiens afslutning' (pp 166-167).⁷

Diskussionen, påpeger Callinicos, fortsætter imidlertid kredsende omkring 3 store problemstillinger: fortolkningen af stalinismen og konsekvenserne af dens sammenbrud, spørgsmålet om kapitalismens fremtidige udvikling, og spørgsmålet om kommende kriser og katastrofer (p172). Omdrejningspunkter i hans videre diskussion her er forskellige bidrag fra bla. Robert Brenner, David Harvey, Giovanni Arrighi, og Eric Hobsbawm.⁸ Callinicos får herved samtidig blotlagt den stadig levende diskussion blandt forskere placeret inden for den marxistiske tradition i vid forstand. En diskussion der stort set er ukendt herhjemme.

Bogen slutter endelig, kapitel 8, med et kort bidrag af den engelske nutidshistoriker Eric Hobsbawm. Han påpeger her hvordan holdningen til 'marxismen' har skiftet i tidens løb primært på grund af den politiske-ideologiske konjunkturudvikling (p 180). En anden betydningsfuld faktor i den i nutiden så udbredte forkastelse af marxismen er det post-modernistiske angreb mod enhver videnskabelig, rationel beskæftigen sig med samfund og historie overhovedet (p 183). Hobsbawm argumenterer heroverfor, på linje med f.eks. den engelske historiker Richard Evans,⁹ for en genrejsning af den videnskabelige historie- og samfundsforskning (p 185). Dette bringer os alt sammen tilbage til Runciman's forsøg på at sammenfatte nogle hovedlinjer i de mange spredte indlæg samt skitsere en overordnet kritik af Marx og marxismen og dermed til den uddybende diskussion.

I sin generelt inspirerende indledning forsøger W.G. Runciman en afbalanceret introduktion til Marx og den marxistisk inspirerede historieskrivning. Han taler her om, og påpeger i en kritisk indvending, det forhold, at ingen historie kan skrives uden at dette sker ud fra historikerens subjektive perspektiv (p 2) og at Marx negligerede kultur og 'diskurser' (p 3). Endelig anfægter han Marx' fokus på konflikter og modsætninger i de historiske forløb og fremhæver heroverfor, og i tilknytning til Charles Darwin, betydningen af 'heri-

table variation and competitive selection', samt fremhæver i tilknytning til C.A. Baily betydningen af religion og kultur (p 13). Runciman's sidste kommentar udspringer naturligvis af hans eget forsøg på at udvikle en darwinsk inspireret 'stor fortælling' som et alternativ til den Marx'ske.¹⁰

Runciman rejser vigtige spørgsmål til videre diskussion, men får desværre i forbifarten også reproduceret nogle af sætningerne i Marx-kritikkens konventionelle visdom, f.eks. når han taler om "the failure of his prophecies" (p 2). Dem alle? I en tankevækkende bog, der udkom for et par år siden, talte lederen af globaliseringsinstituttet ved LSE i London, den indisk fødte Meghnad Desai om 'Marx revenge', hvorved han tænkte på det forhold, at ingen 1800-tals tænkere og samfundsforskere forudså kapitalismens eksplosive og globale udvikling så tidligt, præcist og korrekt som netop Marx.¹¹ I dag kunne Desai med samme ret skrive en bog om Marx ligeledes korrekte teori om kapitalismens samtidig modsigelsesfulde, konfliktrige, og kriseagtige udvikling.

Runciman hævder også, at en 'marxistisk tolkning' af f.eks. den franske revolution ikke længere er holdbar (p 5). Han har åbenbart aldrig læst den marxistiske canadiske politolog George C. Cominell's sofistikerede og magtfulde behandling af netop dette spørgsmål.¹² Runciman anfægter også, i tilknytning til Gareth Stedman Jones senere indlæg i bogen Marx' klasseanalyse af udviklingen i Frankrig 1848-71. Den var alt for 'økonomisk-socialt deterministisk' (Runciman p 6, Stedman Jones p 147). En noget overraskende kritik, fordi Marx netop her i så høj grad beskæftiger sig med politiske og ideologiske forhold, militæret rolle o.s.v., ligesom det er her han udvikler sin bonapartismeteor.¹³

Det grundlæggende spørgsmål i forbindelse med Marx' overordnede teori er det som Runciman rejser om den angivelige evolutionisme og determinisme hos Marx. Også andre bidragsydere, f.eks. som nævnt Andrea Giardina, Chris Wickham og Gareth Stedman Jones, beskæftiger sig hermed. Denne kritik er gammelkendt,¹⁴ men bringes altså nu frem på ny.

Det interessante er imidlertid, at Marx faktisk selv tog eksplicit stilling til spørgsmålet, noget der ofte har været overset.¹⁵ "Historien er", erklærede Marx, "ikke andet end de enkelte generationers rækkefølge".¹⁶ Historien har ikke noget iboende 'formål'.¹⁷ I det hele taget udviklede Marx i skrifter som *Thesen über Feuerbach*, *Heilige Familie* og *Deutsche Ideologie* det vi i dag ville kalde en struktur-aktør teori og hans argumentation her kan sagtens hamle op med den moderne diskussion herom.¹⁸ Også senere har der internt i den marxistiske tradition været ført en løbende diskussion om struktur-aktør problematikken, der fuldt ud kan måle sig med diskussionen herom udenfor traditionen.¹⁹

Men Marx fastholdt imidlertid ikke altid konsekvent sit fokus på den grunddialektik mellem *Verhalten* og *Verhältnisse*, mellem aktører og strukturer, som han opruller i de nævnte værker. Når han f.eks. i *Forordet* til 1. bind af *Kapitalen* taler om "tendenser som med jernhård nødvendighed arbejder sig igennem mod uundgåelige resultater" og at "det industrielt mere udviklede land viser de mere tilbageblevne lande et billede af deres egen fremtid", og i samme binds afsnit om den kapitalistiske akkumulations historiske tendens erklærer, at "den kapitalistiske produktion med en naturproces' nødvendighed fremkalder sin egen negation", så giver dette indtryk af lejlighedsvis tilbagefald i en evolutionisme, en afvigelse fra hans eget forskningsprogram.²⁰ Senere i sit liv skulle Marx da også igen, i forbindelse med sin intervention i den russiske diskussion, helt eksplicit give udtryk for en anti-evolutionistisk opfattelse.²¹ Det er under denne diskussion Marx i sit berømte brev til Vera Sasulitch erklærer, at han i *Kapitalen* kun har beskæftiget sig med kapitalismens udvikling i Vesteuropa, og at en helt anden udviklingsvej ville være mulig i Rusland.²²

Spørgsmålet om forholdet mellem 'det historiske' og 'det logiske' i Marx' værk *Kapitalen* er velkendt og har tilbagevendende været omfattende diskuteret i traditionen efter ham.²³ Althusser og Balibar f.eks. ville forka-

ste alle historiske elementer i *Kapitalen*, så der tilbage kun stod en ren struktur-analyse, medens E.P. Thompson omvendt mente, at *Kapitalen* var for lidt historisk og at Marx til trods for sin kritik af den politiske økonomi dog forblev indfanget i dennes abstrakte a-historiske logik, og Jon Elster ville rense ud i Marx' teori og gøre ham til en rational choice teoretiker.²⁴ Jeg vil heroverfor foreslå, at man fastholder Marx på det forskningsprogram, som han selv eksplicit fremlagde i skrifter som *Heilige Familie*, *Thesen über Feuerbach* og *Deutsche Ideologie*, hvor han helt utvetydigt er anti-evolutionist og struktur-aktør teoretiker. Desuden vil jeg anbefale det fokus han anlagde i den russiske diskussion: analyse af flere udviklingsveje i historien.

Runciman efterlyser også en 'diskursteori' hos Marx (p 3). Heller ikke denne kritik er ny. I deres indflydelsesrige værk fra 1985 fremførte Ernesto Laclau & Chantal Mouffe først en Marx-kritik der bestod i at de reducerede Marx til økonomisk determinist, hvorved de banede vej for deres eget forskningsparadigme.²⁵ Dette fremrullede en vidtgående subjektivism og relativisme: 'Samfundet' eksisterer ikke, proklamerede de.²⁶ Men også 'subjektet' blev opløst.²⁷ Sprog og handling kunne efter Laclau's og Mouffe's opfattelse ikke adskilles. Det de kaldte 'artikulation' var enhver tale/handlen hvorved der etableredes relationer mellem elementerne, således at disses identitet derved modificeres.²⁸ Derved fremkommer en 'diskurs'. Der er her tale om en vedvarende proces. Alt er flydende og under stadig omdannelse, opløsning og nydannelse. Hele den sociale virkelighed blev hos dem til en stadig forbistrømmen af 'diskursive artikulationer'. Relationer går på kryds og tværs og 'virkeligheden' er blot det subjektivt oplevede.

I sin yderste konsekvens fører denne opfattelse ud i det absurde: Hvis fangerne i Auschwitz 'bare' havde konstrueret en anden 'diskurs' og bildt sig selv ind, at de i virkeligheden var i en ferielej, ja, så ville de have været i en ferielej! Sådan var det naturligvis ikke. I den virkelige verden støder aktørerne hele tiden på modstand og objektive omstændighe-

der, som de ikke bare kan bilde sig ind, at de ikke er konfronteret med eller tale sig ud af. Den 'sociale virkelighed' er meget andet og mere en 'diskursive artikulationer', og hvis man ikke erkender det, kan man hverken forklare bestående samfund eller social forandring.

"En neger er en neger, først under ganske bestemte forhold bliver han/hun slave", påpegede Marx. Man kan ikke forstå den pågældende negers situation som slave ved blot at studere hans/hendes adfærd eller ved at udspørge ham/hende.²⁹ Man må straks fra analysens begyndelse medinddrage de samfundsmæssige *forhold*, der gør negeren til slave, ja, som konstituerer hele den eksisterende slaveøkonomi. Der er tale om forhold som han/hun ikke bare uden videre fra det ene øjeblik til det andet kan træde ud af. Ejheller kunne feudalbønderne eller den industrielle kapitalismes lønarbejdere 'bare' vælge at være i en anden position, et andet sted eller i en anden tid, sådan som nogle af rational choice teoretikerne synes at mene.³⁰

Generation efter generation frembringer menneskene, påpeger Marx, gennem deres samfundsmæssige *praksis*, det vil sige gennem deres økonomiske produktion, som i sig selv rummer elementer af både samarbejde og konflikt, samt deres politiske og ideologiske kampe, samfundsmæssige *forhold* ('strukturer', om man vil), som i den givne periode udgør 'objektive omstændigheder' for hver ny generation, men som også omformes af disse, hvorved der fremkommer nye strukturer.³¹ Et lands økonomiske udviklingsgrad, dets erhvervsfordeling og klassestruktur, dets statslige konstruktion, dets internationale placering o.s.v. udgør i det givne 'nu' objektive omstændigheder, som de samtidige aktører ikke uden videre kan smygge sig ud af. Men de er *tillige* også menneskeskabte og kan derfor ændres på længere sigt.

Således var det netop hele tiden "individernes ...adfærd som individer til hinanden, som skabte de bestående sociale forhold og til stighed skaber disse", erklærer Marx.³² Gennem denne vedvarende proces ændres verden

uafladeligt og samtidig ændrer aktørerne der ved også sig selv. Den 'menneskelige natur' er selv socialt produceret og under stadig forvandling.³³ Dette giver megen mening og den af Marx anbefalede struktur-aktør analyse er, forekommer det mig, klart overlegen i forhold til såvel den liberalistiske traditions ensidige fokusering på fritsvævende individer, rational choice teoretikernes indsnævring af fokus til individers valg og handlinger, strukturalismens modsatte struktur-deterministiske ekstrem,³⁴ som diskursteoretikernes opløsning af den sociale virkelighed i et kaljdoskopisk virvar af 'diskursive artikulationer'.

Det er videre også vigtigt, at fastholde en sontring mellem 'ideologi' og 'virkelighed', en sontring som diskursteoretikerne opløser, idet de gør det hele til subjektive forestillinger, hvorved selve spørgsmålet om forholdet mellem ideologi og virkelighed bliver meningsløst. Når Stalin f.eks. postulerede, at han havde realiseret 'socialisme i eet land', så kan man indenfor rammerne af det diskursteoretiske paradigme ikke foretage en ideologikritik. Det er i den diskursteoretiske optik bare et sprogligt udsagn og det er meningsløst at spørge om dets relation til 'virkeligheden'.

Men diskursteoretikerne har selvfølgelig på den anden side ret i at aktørernes subjektive opfattelser *er* vigtig. Måske ligger løsningen i at sondre mellem 'erklæret ideologi', d.v.s. den ideologi der fremlægges i bøger, manifeste, partiprogrammer, kongresvedtagelser, officielle erklæringer o.s.v., den 'faktiske ideologi', d.v.s. aktørernes faktiske opfattelser og holdninger, samt den 'sociale situation' d.v.s. aktørernes valg og faktiske handlinger under de på ethvert givet tidspunkt foreliggende objektive samfundsmæssige forhold og betingelser. Der er her vedvarende et komplekst spil mellem disse 3 elementer, hvor den 'erklærede ideologi's' rolle efter min opfattelse dog er stærkt overvurderet.

Også en anden klassisk kritik af Marx, nemlig den, at han opererer med et økonomisk reduktionistisk klassebegreb og at han interesserer sig for lidt for politik,³⁵ dukker op i bogen (se f.eks. Runciman p 13, Stedman Jones

p 147, selvom Jones også medgiver at Marx selv næppe var så 'økonomisk-deterministisk' som den senere marxisme (p 146), hvorefter han så dog alligevel igen fremfører postulatet om Marx' økonomiske determinisme (p 157). Men Marx var mere nuanceret end som så, og hvad den senere 'marxisme' angår, så var heller ikke den helt så 'økonomisk deterministisk' som Stedman Jones synes at mene. Navne som Rosa Luxemburg, Antonio Gramsci og Otto Bauer springer her frem i erindringen. Hvad den nyeste marxisme angår, så kan man blot læse Robert Brenners bidrag i bogen, samt hans øvrige værker.³⁶ Men lad os holde os til Marx selv. Først Marx' klasse teori.³⁷

Mange andre end Marx har anvendt et klassebegreb og foretaget forskellige klasseanalyser og man skal passe på at man ikke blander de forskellige begreber og tilgange sammen. Specielt har man ofte uden videre tillagt Marx et Max Weber'sk inspireret klassebegreb, hvor 'klasse' er en ren økonomisk kategori knyttet til markedssituationen. Af samme grund så Weber det nødvendigt at supplere sin klasse-dimension med 2 andre dimensioner nemlig status-dimensionen og magt-dimensionen. Herfra stammer også forestillingen om Webers og den weberske traditions angivelige og ofte fremhævede større analytiske bredde og nuanceringer sammenlignet med Marx og marxismens angivelige 'eensidige' optagethed af 'økonomiske forhold'.³⁸ Sammenligningen og nedvurderingen af Marx hviler imidlertid på et optisk bedrag, som opstår fordi man tilskriver Marx et lige så snævert økonomisk klassebegreb som det Weber opererer med. Deraf følger igen påstanden om et behov for at supplere Marx angivelig eensidige 'økonomiske analyser' med en analyse af også politiske, kulturelle etc. dimensioner. Og så er vi tilbage ved Laclau & Mouffe, Giddens og Runciman.

Men Marx *behøvede* ikke at indføre i sine analyser supplerende dimensioner så som statusdimensionen og den politiske dimension eller en ideologisk-kulturel dimension. Marx opererede nemlig med et sociologisk økonomibegreb og et bredt og flerdimensionalt be-

greb om 'produktionsforhold'.³⁹ Marx var i slægt med den klassiske politiske økonomi, der spændte over både økonomiske forhold i snævrere forstand og sociologiske forhold, magtforhold, ideologiske forhold og historiske analyser.

Og sammenhængende hermed opererede Marx også med et bredt og flerdimensionalt klassebegreb hvori indgår ikke blot økonomiske elementer og relationer i snæver forstand, men også magtrelationer, ideologiske relationer etc. Hvor Webers klassebegreb er snævert økonomisk, der er Marx' klassebegreb bredt og flerdimensionalt, hvor Weber med sit klassebegreb fokuserer på markedssituationer, der fokuserer Marx med sit begreb på produktion og produktionsforhold og hvor Weber lægger vægt på spørgsmålet om ulige fordeling af goder og livsbetingelser mellem forskellige individer og grupper, der retter Marx sit analytiske fokus mod spørgsmålet om dominans og udbytning. Derfor kan Marx også opfatte antikkens slaver og middelalderens fæstebønder som 'sociale klasser', hvor de for Weber ikke var klasser, men 'stænder'.

I Marx' forståelse af de forskellige typer af samfundsformationer er teorien om merprodukt, udbytning og klasser central. I processerne af udbytning og undertrykkelse indgår også staten, ikke blot som medspiller, ej heller blot som et bytte for stridende klasser og eliter, men også undertiden som en selvstændig faktor. Marx kommer i flere sammenhænge ind på det forhold, at staten selv kan optræde som 'herskende klasse'.⁴⁰ Ikke blot spiller staten en vigtig, om end varierende, rolle ved selve udpresningen og overførelsen af merproduktet i et samfund.⁴¹ Staten har tillige ofte selv være en 'herskende klasse'. Ja, den 'herskende klasse' i nogle af de første store organiserede samfund i historien var faktisk en klasse af præster, bureaukrater og krigere, altså 'staten'. I middelalderens europæiske feudalsamfund var stat og herskende klasse, som påpeget af Robert Brenner, nærmest sammenfaldende.⁴² Også senere i historien har 'staten' i høj grad, som overbevisende påvist af Charles Tilly, som led i de fortløbende

de statsbygningsprocesser vedvarende udpresset ressourcer fra modvillige befolkninger.⁴³ I Rusland har denne statens position som ikke blot det politiske magtapparat, men også som en 'herskende klasse' været fremtrædende både i landets historiske udvikling og senere i Stalins Rusland.⁴⁴ Den her skitserede opfattelse af statens karakter og rolle indebærer måske nok en udvidelse i forhold til Marx' teori (der mere så dette som et 'undtagelses'-fænomen), men er dog, som angivet, ikke helt uden grundlag i denne.⁴⁵

Derved vil man også på en elegant måde få opløst den vedvarende strid mellem de 2 hovedretninger inden for den moderne historiske sociologi: mellem de der fokuserer på sociale klasser som den centrale forklaringsfaktor og de der fokuserer på stat og krige som drivkræfter i samfundsudviklingen.⁴⁶

Det vigtige er under alle omstændigheder de spørgsmål der stilles og den tilgang man anlægger, ikke nogle facit, der forelå som resultat af studier af nogle europæiske samfund i 1800 tallet. Klasseanalysen må hele tiden foretages konkret og starte forfra på ny, man kan ikke her nøjes med at flytte rundt på nogle én gang for alle givne kategorier, som man så hæfter på en historisk udviklingsskematik.⁴⁷

Når det er sagt, må jeg så også tilstå, at jeg finder Marx' grundspørgsmål til en klasseanalyse mere dybtpløjende end de fleste moderne politologiske og historiske tilgange fordi de netop er grundspørgsmål om magtforhold og udbytning, nemlig: 1) *Hvorledes* og med hvilke *midler* udtrækkes og overføres merproduktet til et lille mindretal i det pågældende samfund, et mindretal der så bestemmer over dets videre anvendelse? 2) *Hvem* har den faktiske øverste sociale kontrol over produktivkræfter og økonomiske ressourcer? 3) *Hvorledes* er i det hele taget *magtforholdene* i produktionen, det vil sige hvorledes er den videre konfiguration af klasser og sociale lag? Og endelig 4) hvilke *konsekvenser* har 1), 2) og 3) for de videre sociale, politiske og kulturelle forhold i samfundet? Dertil må man så tilføje 'staten' som ikke blot medvirkende til udviklingen og opretholdelsen af disse produktionsforhold,

men også som selv en 'herskende klasse' i angivne forstand.

Marx' analyse af klasser, udbytning og produktionsforhold tager altså i høj grad højde for politiske og ideologiske forhold. Disse er så at sige indbyggede i hans vide og multidimensionale begreber om 'produktionsforhold', 'klasser' og 'udbytning'. Men dertil kommer, at Marx oven i alt dette faktisk foretager en række mere specifikke politiske analyser og udvikler en ganske omfattende politisk teori. Det er slående, at de der har gjort sig den ulejlighed at forske i dette kommer til samme konklusion. Marx *havde* en politisk teori og det er en myte at han manglede en sådan.⁴⁸ Kritikerne har her gjort sig det alt for let ved at opstille en karrikatur, som de så spiller op imod.⁴⁹ Derimod havde Marx tydeligvis problemer med at forbinde sin abstrakte analyse i *Kapitalen* med de historisk konkrete analyser som han *også* gennemførte, både i *Kapitalen* og i andre skrifter. Det velkendte 'overgangsproblem'.⁵⁰

Ud over struktur-aktør tilgangen anlægger Marx også en metodologisk holistisk tilgang. Negerslaven i hans oven anførte eksempel kan netop kun forstås i hele den samfundsmæssige kontekst hvori han/hun er indplaceret. Man kan i samfundsanalyser og historievidenskab slet ikke undvære et sådant helhedsperspektiv, selvom denne erkendelse i disse år er vejet for neo-liberalismens og rational choice teoriernes metodiske individualisme, for slet ikke at tale om den postmodernistiske tilgangs opløsning af samfundet. Det er tankevækkende et øjeblik igen at sammenligne med Max Weber. Ingen har som Weber i sine metodiske skrifter forfægtet den metodiske individualisme og det synspunkt, at forskeren altid kun kan beskæftige sig med et ganske lille udsnit af begivenhedernes forbistrømmen, et udsnit som igen er betinget at forskerens subjektive opfattelse.⁵¹ Men hvad gjorde Weber selv?. I et livslangt forløb tumlede han med alle tiders holistiske projekt, nemlig en på én gang historisk og komparativ analyse af den vidt forskellige samfundsudvikling i Orienten og i Vesten.⁵²

Marx prøvede også at gennemføre det som Robert Brenner i sit indlæg i bogen kalder "en historisk teori" om økonomisk udvikling (pp 59 ff), og som Chris Wickham i tilknytning til Karl Polanyi kalder "substantivism" (p 45) det vil sige en tilgang hvor man ved forklaring af økonomisk udvikling inddrager den historiske kompleksitet i sin fylde i stedet for blot at fokusere på et abstrakt begreb om 'økonomisk rationalitet' som angivelig på et eller andet tidspunkt skulle slå ned i individernes bevidsthed og derefter forklare den efterfølgende udvikling.⁵³ Det var den klassiske liberalismes forklaring på økonomisk udvikling og det er i dag neo-liberalismens tynde forklaring på samme.⁵⁴

Tilbage står det af Runciman fremhævede spørgsmål om forholdet mellem forskerens subjektivitet og hans/hendes objekt (p 2). Er objektiv historieskrivning overhovedet mulig? Spørgsmålet er vigtigt. Den nu så mondæne postmodernistiske forkastelse af enhver social objektivitet fører i virkeligheden, som påpeget af Hobsbawm (pp 183-185), til en opgivelse af enhver historie- og samfundsvidenskab. Alt hvad der står tilbage er så en hensynken i en kontemplativ undren over tilværelsens kalejdoskopiske virvar af diskurser. Positionen er ødelæggende og i virkeligheden også selvødelæggende, som al ekstrem relativisme er det.⁵⁵

Men immervæk er, der naturligvis et problem med forbindelsen forsker og forskerens objekt, et problem som i øvrigt blev identificeret lang tid før post-modernisterne oprådte på scenen og lancerede det som en nyhed.⁵⁶ En række historiske begivenheder er imidlertid uomtvistelige kendsgerninger som ikke kan benægtes, f.eks. at 1. verdenskrig udbrød i 1914, at 2. verdenskrig udbrød i 1939 og at *Holocaust* virkelig fandt sted. Det er også et faktum, at Auschwitz ikke var en ferielejr men en koncentrationslejr. Det er endvidere korrekt, mener jeg, selvom det er omtvistet, at Stalin's proklamation af 'den realiserede socialisme' var i eklatant modstrid med den russiske virkelighed i 30'erne.

Men det er også rigtigt, at der hele tiden fo-

religger forskellige tolkninger og forklaringsforsøg, både hvad angår oprindelse og hvad angår karakter. Hvad enten man for eksempel beskæftiger sig med det wilhelmske Tyskland, oprindelsen til de to verdenskrige, den russiske revolution og den efterfølgende udvikling i Sovjetunionen, Weimarepublikken, fascismen, Det tredje Rige, eller den kolde krig, så støder man ind i et hav af forskellige tilgange og tolkninger. Men dette implicerer ikke, at de nævnte begivenhedsforløb ikke har fundet sted og at man lige så godt kunne fortælle en opdigtet 'fortælling'. Men det understreger vigtigheden af hele tiden at konfrontere de forskellige tolkninger og tilgange med hinanden samtidig med at man bruger velkendte metoder for afdækning af omstændigheder og betingelser og aktørernes motiver, valg og handlinger.

I det hele taget er det vigtigt at opmuntre til en fortløbende konfrontation af forskellige forskningsparadigmer og tilgange. 'Marxismen' kan herunder opfattes som netop et 'forskningsprogram' i Imre Lakatos forstand: Den rummer som forskningstradition en 'kærne' af grundantagelser, grundbegreber og problemformuleringer samt et videre 'bælte' af nye problemformuleringer- og tilgange, begreber, hypoteser, teorier og forklaringsforsøg. Det er i dette ydre 'bælte' at den egentlige forsknings- og teoriudvikling finder sted. Et 'forskningsprogram' må her bedømmes på sin kraft til at inspirere ny forskning, tackle nye problemstillinger og til stadighed udvikle nye teorier og begreber.⁵⁷ Det er herunder ikke spor ualmindeligt, at hidtidige hypoteser og teorier modificeres eller eventuelt forkastes, eller at der løbende indføres nye begreber og formuleres nye problemstillinger. Dette er tværtimod normal videnskabelig procedure og fælles for alle 'forskningsprogrammer'.

I den marxistiske tradition er f.eks. diskussionerne i det gamle russiske socialdemokrati om kapitalistisk udvikling i overvejende agrarsamfund i Europas periferi, austromarxismens forsøg på at analysere og forklare den komplekse nationalitetsproblematik, de klassiske imperialismeteorier, de forskellige forsøg

på at forstå og forklare fascismen, forsøgene på at forklare udvikling-underudvikling samt forsøgene på at analysere og forklare den moderne kapitalisme fortløbende eksempler på udviklingen i paradigmets ydre 'bælte', en udvikling til stadighed inspireret af 'kærnens' grundantagelser, begreber og problemformuleringer.

Runciman's kritik af Marx udspringer tydeligvis af hans eget alternative 'forskningsprogram', der som tidligere nævnt hviler på en Darwin'sk inspireret grundtese om "heritable variation and competitive selection" (p 13), men hvor han samtidig søger at undgå et tilbagefald i evolutionismen ved at operere med en tese om de menneskelige samfund som "outcomes of non-teleological sequences" (p 2). Umiddelbart skulle man, efter et århundrede dybt rystet af konflikter, kriser, katastrofer, revolution, kontra-revolution, og krige, synes at det Marx'ske 'forskningsprogram' med dets vægt på udbytning, dominans, modsætninger, konflikter og kriser, er mere nærliggende som udgangspunkt for en forståelse. Men lad det komme an på en prøve.

Det samme gælder for eksempel Michael Mann's formidable forsøg på ud fra et webersk inspireret 'forskningsprogram' at forklare den europæiske udvikling gennem de fortløbende interrelationer mellem fire 'power networks', nemlig politisk, militær, ideologisk og økonomisk magt.⁵⁸ Selv vil jeg foretrække at fokusere på 3 grundprocesser i den europæiske udvikling, hver rummende såvel økonomiske som politiske og ideologiske dimensioner og aspekter: nemlig den socio-økonomiske udvikling, stats- og nationsbygningen samt den internationale udvikling med dens 2 forgreninger: den internationale økonomiske udvikling og den internationale politiks udvikling. Men igen: lad det komme an på en prøve.

Forudsætningen for en seriøs konkurrence mellem forskellige 'forskningsprogrammer', herunder det marxistiske, er imidlertid det som Chris Wickham efterlyser som en 'normalisering' af Marx, hvilket indebærer at 'marxister' ophører med at betragte ham som sa-

krosant og hans skrifter som bibeltekster og i stedet ser 'marxismen' som et 'forskningsprogram' for videre konkret forskning, således som demonstreret af forskere som f.eks. Perry Anderson, Robert Brenner og Eric Hobsbawm.⁵⁹ På den anden side kræver det også, at hans modstandere opgiver den nemme kritik der består i igen og igen at repertere nogle sentencer fra Marx-kritikkens konventionelle visdom i stedet for at gå i clinch med den virkelige Marx, samt iøvrigt frigør sig fra tidens politisk-ideologisk bestemte nedvurdering af Marx og 'marxismen'. Kravet om 'normalisering' kan rettes til begge sider. Man kunne ønske sig at konferencen og bogen betegner nogle skridt i retning af en sådan 'normalisering', og dermed en mere åben og fri akademisk konfrontation og diskussion.

Noter

1. Se Robert Brenner: "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe", og "The Agrarian Roots of European Capitalism", i T.H. Aston & C.H.E. Pilpin (eds.): *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, Cambridge University Press 1989, pp 10-63 og pp 213-328 og Robert Brenner: "Economic Backwardness in Eastern Europe in Light of Developments in the West" i Daniel Chirot (ed.): *The Origins of Backwardness in Eastern Europe*, University of California Press 1989, pp 15-52, samt Robert Brenner: "From Theory to history: 'The European Dynamic' or feudalism to capitalism?" i John Hall & Ralph Schroeder (eds.): *An Anatomy of Power. The Social Theory of Michael Mann*, Cambridge University Press 2006, pp 189-232
2. Se f.eks. de iøvrigt forskellige forsøg hos Barrington Moore: *Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, London: Penguin 1969, Perry Anderson: *Passages from Antiquity to Feudalism*, London: NLB 1974, Perry Anderson: *Lineages of the Absolutist State*, London: Verso 1979 og Stein Rokkan: "Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction" i S.M. Lipset & Stein Rokkan (eds): *Party Systems and Voter Alignments: Cross National Perspectives*", New York: Free Press 1967, pp 1-64, Stein Rokkan: "Nation Building, Cleavage Formation and the Structuring of Mass Politics", i Stein Rokkan: *Citizens, Elections, Parties*,

Oslo: Universitetsforlaget 1970, pp pp 72-144, og Stein Rokkan: "Dimensions of State Formation and Nation-Building" i Charles Tilly (ed.): *The Formation of Nation-States in Western Europe*, Princeton University Press 1975, pp 562-600

3. Se for nu klassiske formuleringer af denne position, f.eks. Helmut Reichelt: *Zur logische Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx*, Frankfurt a.M.: Europäische Verlagsanstalt 1970, Roman Rodsolsky: *Zur Entstehungsgeschichte des Marzschen 'Kapital'*, Bnd.I_II, Frankfurt a.M.: Europäische Verlagsanstalt 1968, og Jindrich Zelený: *Die Wissenschaftslogik und 'Das Kapial'*, og for en nyere formulering fra en helt anden vinkel: Meghnad Desai: *Marx's Revenge*, London: Verso 2002

4. Se for eksplisitte forsøg herpå f.eks. Eric Hobsbawm's *Introduction til Karl Marx: Pre-Capitalist Economic Formations*, London: Lawrence & Wishart 1964 og Ellen Meiksins Wood: *Democracy Against Capitalism*, part I *Historical Materialism and the Specificity of Capitalism* Cambridge University Press 1995. Dette var også Althusser-skolens projekt, men i en strukturalistisk udformning, se f.eks. Nicos Poulantzas: *Political Power and Social Classes*, London Verso 1978. Heroverfor kritiserede den engelske marxistiske historiker E.P.Thompson netop den strukturalistiske omklamring, se E.P.Thompson : *The Poverty of Theory*, (1978), London: Merlin Press 1995 og forfægtede en handlingsorienteret teori, som han havde udviklet i sin legendariske *The Making of the English Working Class*, London: Penguin 1968. G.A. Cohen igen forsøgte på den anden side at argumentere for en historisk materialisme med fokus på objektive betingelser (men på et andet grundlag en Althusser-skolens), G.A. Cohen: *Karl Marx's Theory of History. A Defence*, Oxford: Clarendon Press 1978, Endelig kan man sige, at en lang række andre forskere i den neo-marxistiske tradition som f.eks. Perry Anderson, Robrt Brenner og Eric Hobsbawm på hver deres måde har følt sig inspireret af Marx til at udvikle en generel historisk materialisme der spænder over såvel struktur som aktør siden.

5. Det er en myte, at kun Marx var politisk engageret og 'de andre' omvendt helt neutrale samfundsforskere. Se for f.eks. Max Webers politiske engagement og teori: David Beetham: *Max Weber and the Theory of Modern Politics*, Cambridge: Polity Press 1987. Max Weber var en højredrejet national-liberal og Emile Durkheim var konservativ, se Steven Lukes: *Emile Durkheim. His Life and Work.*, London: Allen Lane 1973 . Og hvad de liberalistiske tænkere angår, så er deres politiske bias fra Adam Smith og Ricardo til Nozick og Rawls åbenlys, ikke desto mindre hjernevaskes i disse år årgang efter årgang af statskundskabsstuderende herhjemme med det utrolige bud-

skab, at liberalismen har været og er 'upartisk', een lang diskurs historien igennem hvor ædle skikkelser på nobel vis uden at skele til særinteresser drøftede og drøfter 'retfærdighed' og 'frihed'.

6. Callinicos henviser her bla. a. til Leon Trotski: *History of the Russian Revolution*, vols.1-3, London 1970, Isaac Deutscher: *Stalin*, London 1970, Isaac Deutscher: *The Prophet Armed*, 1970, Isaac Deutscher: *The Prophet Unarmed*, 1970, Isaac Deutscher: *The Prophet Outcast*, 1970, Antonio Gramsci: *Prison Notebooks*, London 1971, Tim Mason: *Nazism, Fascism and the Working Class*, Cambridge 1995, Perry Anderson: "Origins of the Present Crisis", *New Left Review*, 1964, pp 26-53, Moshe Lewin: *The Soviet Century*, London 2005 og sin egen bog om udviklingen i Sovjetunionen, Alex Callinicos: *The Revenge of History*, Cambridge 1991

7. Se for Fukuyama's tese, Francis Fukuyama: *The End of History and the Last Man*, New York: Free Press 1992. Oprindeligt formulerede han sin 'End of History'-tese i tidsskriftet *National Interest*, sommer 1989, pp 3-18

8. Callinicos henviser her til Giovanni Arrighi: *The Long Twentieth Century*, London 1994, Robert Brenner: *The Boom and the Bubble*, London 2002, David Harvey: *The New Imperialism*, Oxford 2003, og Eric Hobsbawm, *Age of Extremes*, London 1994.,

9. Richard Evans: *In Defence of History*, London: Granta Books 1997

10. Se W. G. Runciman: *A Treatise on Social Theory*, vols. 1-3, Cambridge University Press, 1983-1997

11. Meghnad Desai: *Marx's Revenge*, London: Verso 2002

12. George C. Comninell: *Rethinking the French Revolution. Marxism and the Revisionist Challenge*, London: Verso 1987

13. Se for en analyse og diskussion af Marx' bonapartismeteori, Hal Draper: *Karl Marx's Theory of Revolution*, vol. I, *State and Bureaucracy*, New York: Monthly Review Press 1977, kapitlerne 15-18 og Richard Hunt: *The Political Ideas of Marx and Engels.*, vol. II, University of Pittsburgh Press 1984, pp 47-63

14. Se f.eks. Karl Popper: *The Open Society and Its Enemies*, vol. 2, London: Routledge & Kegan Paul 1966, Jon Elster: *Making Sense of Marx*, Cambridge University Press 1985, Anthony Giddens: *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Berkeley & Los Angeles: University of California Press 1981 og Anthony Giddens: *The Nation-State and Violence*, Cambridge: Polity Press 1987 . Giddens skiftede her i øvrigt opfatelse i takt med 'tidsånden'. I sin gamle bog fra 1971 om Marx, Weber og Durkheim fremhæver han tværtimod anti-determinismen og anti-evolutionismen hos Marx, Anthony Giddens: *Capitalism*

and modern social theory. An analysis of the writings of Marx, Durkheim and Max Weber, Cambridge University Press 1971, se f.eks. p 21, pp 22-23 og p 197 15. Se for en nærmere diskussion Curt Sørensen:

“Den historiske materialisme i lyset af nyere diskussion om social handlen og social objektivitet”, *Politica*, 23, nr. 1, 1991, pp 20-41

16. Karl Marx & Friedrich Engels: *Die deutsche Ideologie*, 1846, *MEW*, Bnd. 3, Berlin: Ditz Verlag 1969, p 45

17. *ibid.* . Se også Karl Marx & Friedrich Engels: *Die heilige Familie*, 1845, Bnd. 2, Berlin: Dietz Verlag 1970. p 98, samt Karl Marx: *Thesen über Feuerbach*, 1845, *MEW*, Bnd. 3, Berlin: Ditz Verlag 1969, pp 5-7 18. Se nærmere Curt Sørensen *op.cit.*. Specielt har Anthony Giddens ikke, som han selv tror det, med sin *strukturationsteori* løst problemet. Giddens mister balancen og underspiller struktursiden. Se flere af indlæggene i Christopher G.A. Bryan & David Jary (eds.): *Giddens' Theory of Structuration. A critical appreciation*, London: Routledge 1991 og J. Clark & C. Modgil & S. Modgil (eds.): *Consensus and Controversy: Anthony Giddens*, London: Falmer Press 1990.. Se også Nicos Mouzelis: *Back to Sociological Theory*, London: Macmillan 1991, kapitel 2 og Nicos Mouzelis: *Sociological Theory: What Went Wrong?*, London & New York: Routledge 1995, pp 117-124 samt Alex Callinicos: “Anthony Giddens: A Contemporary Critique”, i Alex Callinicos (ed.): *Marxist Theory*, Oxford University Press 1989, pp 105-147

19. Se for eksempler på den neo-marxistiske strukturaktør diskussion bla.a. Perry Anderson: *Arguments Within English Marxism*, London: NLB 1980, Perry Anderson: *In the Tracks of Historical Materialism*, London: Verso 1983, Alex Callinicos : *Is there a Future for Marxism?*, London: Macmillan 1982, Alex Callinicos: *Making History*, Cambridge: Polity Press 1987, Alex Callinicos (ed.): *Marxist Theory*, Oxford University Press 1989, George Comninel: *Rethinking the French Revolution. Marxism and the Revisionist Challenge*, London: Verso 1987, Ellen Meiksins Wood: *Democracy Against Capitalism. Renewing Historical Materialism*, Cambridge University Press 1995, E.P. Thompson: *The Poverty of Theory*, (1978), London: Merlin Press 1995, Eric Olin Wright (ed.): *The Debate on Classes*, London: Verso 1989, Eric Olin Wright: “Giddens' Critique of Marxism”, *New Left Review*, no 138 1983, pp 11-35, og Eric Olin Wright, Andrew Levine & Elliott Sober: *Reconstructing Marxism*, London: Verso 1992 . I den klassiske tradition kan naturligvis nævnes Rosa Luxemburg, Karl Korsch og Antonio Gramsci.

20. Karl Marx: *Das Kapital*, Bnd. I, 1867, *Vorwort zur ersten Auflage*, *MEW*, 23, Berlin: Dietz Verlag 1970, p 12, og p 791, mine overs., CS. Marx' be-

mærkninger her om kapitalismens naturnødvendige undergang fremkaldte senere i den marxistiske tradition en omfattende diskussion om den såkaldte ‘sammenbruds-problematik’. Se for en oversigt over denne diskussion Paul Sweezy: *The Theory of Capitalist Development*, New York: Monthly Review Press 1968, kapitel XI. Meghnad Desai mener, at Marx i virkeligheden i løbet af *Kapitalens* samlede 3 bind udvikler 3 forskellige kriseteorier, hvoraf kun den ene fører til den angivne konklusion om et uundgåeligt sammenbrud, Meghnad Desai: *Marx's Revenge*, London: Verso 2002, kapitel 5

21. Se for en nærmere analyse og diskussion Teodor Shanin (ed.): *Late Marx and the Russian Road*, New York: Monthly Review 1983

22. Karl Marx: *Entwürfe einer Antwort auf den Brief von V.I. Sassulitsch*, og det færdige brev: *Brief an V.I. Sassulitsch*, dateret 8 März 1881, i *MEW*, Bnd. 19, Berlin: Dietz Verlag 1969, pp 384-406, og selve brevet, pp 242-243

23. Se f.eks. Helmut Reichelt: *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx*, Frankfurt a.M.: Europäische Verlagsanstalt 1970, Roman Rosdolsky: *Zur Entstehungsgeschichte des Marxscen 'Kapital'*, Bnd. I-II, Frankfurt a.M.: Europäische Verlagsanstalt 1969, og Jindrich Zelený: *Die Wissenschaftlogik und 'Das Kapital'*, Frankfurt a.M.: Europäische Verlagsanstalt 1969

24. Louis Althusser & Etienne Balibar: *Reading Capital*, London: NLB 1970, Jon Elster: *Making Sense of Marx*, Cambridge University Press 1985, E.P. Thompson *The Poverty of Theory*, (1978), London: Merlin Press 1995, pp 80-97

25. Ernesto Laclau & Chantal Mouffe: *Hegemony and Socialist Strategy*, London: Verso 1985. Se videre for en sønderlemmende kritik af Laclau's og Mouffe's i akademisk henseende skandaløse Marx-'tolkning', Ellen Meiksins Wood: *The Retreat from Class*, London: Verso 1986

26. Ernesto Laclau & Chantal Mouffe *op.cit.* Se f.eks. p 11, pp 93 ff, p 113, p 119, p 122

27. Ernesto Laclau & Chantal Mouffe *op.cit.*, pp 114 ff

28. Ernesto Laclau & Chantal Mouffe *op.cit.*, p 112

29. Karl Marx: *Lohnarbeit und Kapital*, (1849), *MEW*, 6, Berlin: Dietz Verlag 1968, pp 397-423, citatet her p 407, min overs., CS

30. Se f.eks. John E. Roemer: *A General Theory of Exploitation and Class*, Harvard University Press 1982 og Adam Przeworski: *Capitalism and Social Democracy*, Cambridge University Press 1986. Se for en kritik af hele denne tilgang Alex Callinicos: *Making History*, Cambridge: Polity Press 1989, pp 68 ff og pp 77-78, Ronald A.Kieve: “From necessary Illusion to rational choice? A critique of neo-marxist rational choice theory”, *Theory and Society*, 15, 1986,

- pp 557-582, Jutta Weldes: "Marxism and methodological individualism. A critique", *Theory and Society*, 18, 1989, pp 353-386 og Ellen Meiksins Wood: "Rational Choice Marxism: Is the Game Worth the Candle?", *New Left Review*, no 177, 1989, pp 41-88. Og for en generel kritik af rational choice tilgangen i det hele taget, Donald P. Green & Ian Shapiro: *Pathologies of Rational Choice Theory*, Yale University Press 1994 og Nicos Mouzelis: *Sociological Theory: What Went Wrong?*, London & New York: Routledge 1995, kapitel 2
31. Karl Marx & Friedrich Engels: *Die heilige Familie*, (1845), *MEW*, 2, pp 1—223, se her pp 55-56 og pp 98 ff, Karl Marx: *Thesen über Feuerbach*, (1845), *MEW*, 3, Berlin: Dietz Verlag 1969, pp 5-7, Karl Marx & Friedrich Engels: *Die deutsche Ideologie*, (1846), *MEW*, 3, Berlin: Dietz Verlag 1969, pp 9-530, se her specielt pp 25 ff, pp 43-46 og pp 422 ff
32. Karl Marx & Friedrich Engels *Deutsche Ideologie op.cit.*, p 423, min overs., CS
33. Karl Marx: *Thesen über Feuerbach*, *op.cit.*, p 6 (6. Tese), Karl Marx & Friedrich Engels *Die deutsche Ideologie op.cit.*, pp 26-27. Se videre for Marx' tese om den foranderlige 'menneskelige natur', f.eks. *MEW* 4, p 160, *MEW* 8, p 412, *MEW* 23, p 192
34. Se for en marxistisk kritik af Althusser'skolen, E.P. Thompson: *The Poverty of Theory*, (1978), London: Merlin Press 1995
35. Se f.eks. Ernesto Laclau & Mouffe *op.cit.*, og Anthony Giddens *op.cit.*
36. Robert Brenner "Property and Progress: Where Adam Smith Went Wrong" i Chris Wickham ed. *op.cit.*, kapitel 4, samt de oven i note 1 anførte værker
37. Se for en udførlig diskussion af Marx' multidimensionale og magtorienterede klassebegreb og -analyse, Curt Sørensen: "Marx' klasseanalyse som en flerdimensional magtanalyse" i Erik Albæk, Peter Munk Christiansen & Birgit Møller (eds.): *Demokratiske set. Festskrift til Lise Tøgeby*, Aarhus Universitetsforlag 2002, pp 197-213 samt Curt Sørensen: "Klasseanalysens kritiske skarphed" i nærværende nummer af *Arbejderhistorie*
38. Se for den type kritik af den historiske materialisme og Marx' klasse teori f.eks. Anthony Giddens: *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, University of California Press 1981, Anthony Giddens: *The Nation State and Violence. Volume Two of A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Cambridge: Polity Press 1987, pp 63 ff og pp 310 ff samt Ernesto Laclau & Chantal Mouffe: *Hegemony and Socialist Strategy*, London: Verso 1985. Se videre også den generelle diskussion hos Rosemary Crompton: *Class and Stratification*, Cambridge: Polity Press 1998 og Stephen Edgell: *Class*, London & New York: Routledge 1993.
39. Se for en nærmere argumentation, Curt Sørensen: *Marxismen og den Sociale Orden*, Bnd.1-2, Grenaa: GMT 1976, og Curt Sørensen: "Den historiske materialisme i lyset af nyere diskussion om social handlen og social objektivitet", *Politica*, 23 årg., 1991, nr 1, pp 20-41. Se også Alex Callinicos: *Making History*, Cambridge: Polity Press 1989, E.P. Thompson: *The Poverty of Theory*, London: Merlin Press 1995 og Ellen Meiksins Wood: *Democracy Against Capitalism. Renewing Historical Materialism*, Cambridge University Press 1995. Se videre også for specielt *Kapitalen's* økonomibegreb, Ben Fine & Laurence Harris: *Rereading Capital* London: Macmillan 1979, Roman Rosdolsky: *Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen 'Kapital'* Frankfurt a.M.: Europäische Verlagsanstalt 1969, pp 148 ff, I.I.Rubin: *Essays on Marx's Theory of Value*, Detroit: Black & Red 1972 og Paul M. Sweezy: *The Theory of Capitalist Development*, New York: Monthly Review Press 1968
40. Se gennemgangen hos Richard Hunt af Marx' teorier herom, blandt andre om det orientalske despoti, den enevældige stat og den bonapartistiske stat: Richard Hunt: *The Political Ideas of Marx and Engels*, vol. II, University of Pittsburgh Press 1984, kapitlerne 1, 2 og 3. Hunt påviser, at Marx faktisk havde 2 statsteorier, den velkendte 'klassestat'-teori og en teori om 'parasit-staten', som kom til udfoldelse i hans analyser af det orientalske despoti, af det russiske despoti, af enevælden i Europa og af Bonapartismen.
41. Se for en skarpsindig gennemgang og analyse af Marx' teori om forskellige udbytningsformer, G.E.M. De Ste. Croix: *The Class Struggle in the Ancient Greek World*, London: Duckworth 1981 p 44, pp 52 ff og pp 133-174
42. Robert Brenner: "From Theory to history: 'The European Dynamic' or feudalism to capitalism?" i John Hall & Ralph Schroeder (eds.): *An Anatomy of Power. The Social Theory of Michael Mann*, Cambridge University Press 2006, pp 189-232
43. Charles Tilly: "War Making and State Making as Organized Crime" i Peter Evans, Dietrich Rueschemeyer & Theda Skocpol (eds.): *Bringing the State Back In*, Cambridge University Press 1985, pp 169-191, Charles Tilly: "Reflections on the History of European State-Making" i Charles Tilly (ed.): *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton University Press 1975, pp 3-83, Charles Tilly: *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1492*, Cambridge Mass.: Blackwell 1992, Charles Tilly: *From Mobilization to Revolution*, New York: Random House 1978, Charles Tilly: *As Sociology Meets History*, New York: Academic Press 1981, kapitlerne 5-8, Charles Tilly: *The Contentious French. Four Centuries of Popular Struggle*, Harvard University Press 1986

44. Se bla.a. for det gamle Rusland Tim McDaniel: *Autocracy, Capitalism and Revolution in Russia*, University of California Press 1988, Tibor Szamuely: *The Russian Tradition*, London: Secker & Warburg 1974, Teodor Shanin: *Russia as a 'Developing Society'*. *The Roots of Otherness: Russia's Turn of Century*, vol 1, London: Macmillan 1985, og Teodor Shanin: *Revolution as a Moment of Truth. The Roots of Otherness: Russia's Turn of Century*, vol. 2, London: Macmillan 1986, og for Sovjetunionens periode, Moshe Lewin: *The Making of the Soviet System*, London: Methuen 1985, Moshe Lewin: *Russia/USSR/Russia*, New York: The New Press 1995, Moshe Lewin: "Bureaucracy and the Stalinist State" i Ian Kershaw & Moshe Lewin: *Stalinism and Nazism. Dictatorships in Comparison*, Cambridge University Press 1997, pp 53-74, samt Moshe Lewin: *The Soviet Century*, London: Verso 2005. Lewin tilføjer dog at parti-statseliten under Stalin's despoti var en ' herskende klasse uden fast ansættelse'.
45. Jeg er her især inspireret af Richard N. Hunt: *The Political Ideas of Marx and Engels*, vol, I, London: Macmillan 1974, kapitlerne 1,2,3 og 4 og *The Political Ideas of Marx and Engels*, vol. II, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press 1984, kapitlerne 1,2 og 3
46. Se for den klassefokuserende tilgang f.eks. Barrington Moore: *Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, London: Penguin 1969, Dieterich Rueschemeyer, Evelyn H. Stephens & John D. Stephens: *Capitalist Development and Democracy*, University of Chicago Press 1992, Göran Therborn: "The Rule of Capital and the Rise of Democracy", *New Left Review*, 103, 1977, pp 3-41, Gregory M. Luebbert: *Liberalism, Fascism or Social Democracy. Social Classes and the Political Origins of Regimes in Interwar Europe*, New York: Oxford University Press 1991, Perry Anderson: *Passages from Antiquity to Feudalism*, London: NLB 1974, Perry Anderson: *Lineages of the Absolutist State*, London: Verso 1979 og Robert Brenner: "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe", og "The Agrarian Roots of European Capitalism", i T.H. Aston & C.H.E. Pilpin (eds.): *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, Cambridge University Press 1989, pp 10-63 og pp 213-328, og for den statsfokuserende tilgang f.eks. Anthony Giddens: *The Nation-State and Violence*, Cambridge: Polity Press 1987, Brian Downing: *The Military Revolution and Political Change. Origins of Democracy and Autocracy in Early Modern Europe*, New Jersey: Princeton University Press 1992, Thomas Ertman: *Birth of the Leviathan. Building States and Regimes in Medieval and Early Modern Europe*, Cambridge University Press 1997 og Charles Tilly: "Reflections on the History of European State-Making" i Charles Tilly (ed.): *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton University Press 1975, pp 3-83, Charles Tilly: *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1492*, Cambridge Mass.: Blackwell 1992. Man kan dog sige, at Robert Brenner og Perry Anderson faktisk indrager staten i en sådan grad at de derved bygger bro fra den klassefokuserende til den statsfokuserende tilgang.
47. Jeg er her især inspireret af George C. Comminell: *Rethinking the French Revolution. Marxism and the Revisionist Challenge*, London: Verso 1987
48. Se f.eks. Shlomo Avineri: *The Social & Political Thought of Karl Marx*, Cambridge University Press 1970, Hal Draper: *Karl Marx's Theory of Revolution*, vol. I, *State and Bureaucracy*, New York: Monthly Review Press 1977 og *Karl Marx's Theory of Revolution*, vol. II, *The Politics of Social Classes*, New York & London: Monthly Review 1978, Alan Gilbert: *Marx's Politics*, Oxford: Martin Robertson 1981, Richard N. Hunt: *The Political Ideas of Marx and Engels*, vols. I-II, London: Macmillan 1974 og University of Pittsburgh Press 1984, David McLellan: *The Thought of Karl Marx*, London: Macmillan 1971, Part II, chapters 5-8, og B.Nicolaevsky & O.Maenchen-Helfen: *Karl Marx Biographie*, Berlin/ Bonn-Bad Godesberg: J.H.W. Dietz 1963
49. Se som et næsten idealtypisk eksempel Ernesto Laclau & Chantal Mouffe *op.cit.*
50. Se Roman Rosdolsky *op.cit.* og Jindrich Zelený *op.cit.*
51. Max Weber: "Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis", 1904, Johannes Winkelmann (Hrsg.): *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre von Max Weber*, Tübingen: J.C.B. Mohr 1968, pp 146-214,
52. Max Weber: *Wirtschaft und Gesellschaft*, 1922, Hrsg. Johannes Winkelmann, Tübingen: J.C.B. Mohr 1985. Se også Reinhard Bendix' fremstilling af Weber's gigantiske forskningsprojekt, Reinhard Bendix: *Max Weber. An Intellectual Portrait*, University of California Press 1977.
53. Se for Karl Polanyi's nu klassiske påvisning af statens rolle ved tilvejebringelsen af en generaliseret vareøkonomi, det vil sige en økonomi hvor ikke bare forbrugsgoder, men også jord og arbejdskraft handles som varer på et marked, samt hans analyse af hvorledes staten igen og igen i kapitalismens senere forløb har måttet gribe ind for at redde kapitalismen fra sig selv, Karl Polanyi: *The Great Transformation*, Boston: Beacon Press 1957
54. Se for en kritisk analyse af neo-liberalismen, David Harvey: *A Brief History of Neo-Liberalism*, Oxford University Press 2005, Naomi Klein: *The*

- Shock Doctrine. The Rise of Disaster Capitalism*, London: Allen Lane 2007 og Joseph Stiglitz: *Globalization and its Discontents*, New York & London: W. W. Norton 2002. Se specielt også for den neo-liberalistiske fundamentalismes hærgen i Rusland efter 1991: Stephen Cohen: *Failed Crusade*, New York & London: W.W. Norton 2000 og Peter Reddaway & Dmitri Glinski: *The Tragedy of Russia's Reforms. Market Bolshevism Against Democracy*, United States Institute of Peace Research, Washington D.C., 2001. Den neo-liberalistiske filosofi og strategi har overalt været at presse en a-historisk 'økonomisk rationalitet' igennem, eventuelt med magt (se også Naomi Klein).
55. Se for generel kritik af postmodernismen, Alex Callinicos: *Against Postmodernism*, New York: St. Martin's Press 1989 og Christopher Norris: *The Truth about Postmodernism*, Oxford & Cambridge Maas.: Blackwell 1993. Se videre for en kritik af postmodernismen i specielt historieskrivningen, Richard J. Evans: *In Defence of History*. London: Granta Bokks 2000 og Ellen Meiksins Wood & John Bellamy Foster (eds.): *In defence of history*, New York: Monthly Review 1997.
56. Jfr. Max Weber *Die 'Objektivität' op.cit.*
57. Imre Lakatos: "Falsifikation and the Metodology of Scientific Research Programmes", i Imre Lakatos & Alan Musgrave (eds.): *Criticism and the Growth of Knowledge*, Czambridge University Press 1970, pp 91-195 og Michael Burawoy: "Marxism As Science: Historical Challenges And Theoretical Growth", *American Sociological Review*, 1990, 55, pp 775-793
58. Michael Mann: *The Sources of Social Power*, vol. I, *A history of power from the beginning to A.D. 1760*, Cambridge University Press 1986., *The Sources of Social Power*, vol. II, *The rise of classes and nation states, 1760-1914*, Cambridge University Press 1993, Michael Mann: *Fascists*, Cambridge University Press 2004 og Michael Mann: *The Dark Side of Democracy. Explaining Ethnic Cleansing*, Cambridge University Press 2005. Se videre for en diskussion af
- Michael Mann, John Hall & Ralph Schroeder (eds.): *An Anatomy of Power. The Social Theory of Michael Mann*, Cambridge University Press 2006, specielt Robert Brenners kritik her, pp 189-232.
59. Se for Robert Brenner, Robert Brenner: "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe", og "The Agrarian Roots of European Capitalism", i T.H. Aston & C.H.E. Pilpin (eds.): *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, Cambridge University Press 1989, pp 10-63 og pp 213-328 og Robert Brenner: "Economic Backwardness in Eastern Europe in Light of Developments in the West" i Daniel Chirot (ed.): *The Origins of Backwardness in Eastern Europe*, University of California Press 1989, pp 15-52, Robert Brenner: *Merchants and Revolution*, London: Verso 2003 og, Robert Brenner: *The Boom and the Bubble. The US in the World Economy*, London: Verso 2003. Hvad angår Perry Anderson, Perry Anderson: *Passages from Antiquity to Feudalism*, London: NLB 1974, Perry Anderson: *Lineages of the Absolutist State*, London: Verso 1979 og Perry Anderson: *A Zone of Engagement*, London 1992, og endelig for Eric Hobsbawm's vedkommende, Eric Hobsbawm: *The Age of Revolution 1789-1848*, New York: Mentor 1962, Eric Hobsbawm: *The Age of Capital 1848-1875*, London: Weidenfeld & Nicolson 1995, Eric Hobsbawm: *The Age of Empire 1875-1914*, London: Abacus 1994, og Eric Hobsbawm: *Age of Extremes . The Short Twentieth Century 1914-1991*, London: Michael Joseph 1994. Disse forskere er lige så vidtfavnende, sofistikerede og nuancerede som f.eks. Michael Mann, men til forskel fra denne fastholder de en totalitetsopfattelse, spillet mellem strukturer og aktører og bevidstheden om at alle aktiviteter, de være sig politiske, ideologiske, kulturelle, militære eller 'økonomiske' i snævrere forstand, til syvende og sidst hviler på det til enhver tid samfundsskabte merprodukt, der igen forvaltes af den socialt herskende klasse og staten.